

BERECZKI Ibolya

A lakáskultúra változásai Homoródalmáson

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársaként az *Erdély néprajzi képe a 19–20. században* című, az OTKA által támogatott kutatási program (K 72428) keretében folytattam kollégáimmal, valamint néprajz szakos és építész egyetemi hallgatókkal néprajzi tepermunkát Homoródalmáson 2007–2010-ben. A program keretében dr. Vass Erika etnográfus és Buzás Miklós építész irányításával történt meg a Szabadtéri Néprajzi Múzeum leendő Erdély tájegysége számára a Homoród mente építészetét, életmódját, lakáskultúráját reprezentáló épület kiválasztása, majd a 2007-es megvásárlást (Vass 2007a: 18–20) követően 2008-ban a lebontása.

A kutatásról, a hozzá kapcsolódó ház- és családtörténeti vizsgálatokról kollégáim től több publikáció is megjelent (Vass 2007b), illetve az OTKA kutatási tervnek megfelelően jelentős számú adattári tétel került a Szabadtéri Néprajzi Múzeum adattári gyűjteményeibe¹. Kutatási programunk részeként több alkalommal pályáztunk és nyertünk a Nemzeti Kulturális Alaptól műtárgyvásárlásra forrásokat, amelynek révén Vass Erika kolléganőm 2007–2009 folyamán az épület leendő berendezéséhez közel 300 db néprajzi tárgyat gyűjtött és leltározott be a gyűjteménybe. Megtörtént a múzeumba került tárgyak konzerválása, tisztítása, és örömteli tény, hogy fiatal restaurátor kollégánk, Jakab Dániel Képzőművészeti Egyetemre készített diplomamunkája témájául egy homoródalmási álló tálás restaurálását választotta².

Az Erdélyi épületegyüttes 2006-ban elkészített telepítési koncepciója (Buzás–Vass 2007a, Buzás–Vass 2007b, Buzás–Vass 2010) a Homoród mentét önálló portával kívánta megjeleníteni a tájegységben, két súlypontot emelve ki a bemutatásban: a helyi építő-kultúrát ért száz hatást az épülettel, illetve a 19. század helyi lakáskultúráját meghatározó bútorfestést.

A témára vonatkozóan számos néprajzi előtanulmánnyal rendelkezünk. Ezek közül itt csak néhányra utalok: Kardalus János és Oláh Sándor több, a témát érintő munkájára (Kardalus 1995: 60–67, Kardalus 1998, Kardalus 2001, Oláh 1999a: 277–298, Oláh 1999b: 207–225, Oláh 2004a, Oláh 2004b), Bencze Ilona szerkesztette az *Almásai bútorfestők nyomában* című, 2005-ben megjelent munkára (Bencze 2005), valamint a

¹ SZNM MNÉA A5729–5750., A6179, F84976–85296., DVD 284–287., V/158.

² Jakab 2011. A szerző a témát önálló előadás keretében mutatta be a *Megmentett műkincsek* című, a fiatal restaurátorok diplomamunkáit bemutató kiállításához kapcsolódó konferencián 2011. január 6-án, Budapesten.

település népéletéről képet adó, *A Homoród füzes partján* című kötetre, Cseke Péter – Hála József szerkesztésében (Cseke–Hála 2000). *Az erdélyi népi építészeti örökség kutatása és védelme* című program keretében Szabó Sámuel 2004-es kutatása, majd Balassa M. Iván és Furu Árpád tanulmánya eredményeként tisztázódott a Homoródalmás 18. sz. ház 1645-ös datált mestergerendájának múltja (Balassa M.–Furu 2007). Önálló elemzést érdemelnek a homoródalmási születésű Szabó Gyula szépirodalmi munkásságának helyi népéleti vonatkozásai, erre remélhetőleg belátható időn belül sor fog kerülni. Jómagam 2008-ban Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeumban tartott előadásomban mutattam be néprajzi gyűjtésem alapján a helyi táplálkozáskultúra tárgyi világát³. A témához szorosan kapcsolódott Hála Józsefnek a sós víz itteni használatáról írott 1995-ös tanulmánya (Hála 1995: 347–365).

A településre vonatkozó korábbi közlések (Márkos 1958) mellett a kutatótáborunk⁴, majd az épületbontás során (Buzás–Vass 2010) 2007–2008-ban összegyűjtött jelentős mennyiségű recens anyag mutatott rá a lakásbelsőik változásainak jellemző tendenciáira, így a például a 19. századi bútorfestő kultúra jeles darabjainak szórványos fennmaradására. A változási tendenciák, a főbb típusok elemzése mellett a jelenkor rohamos átalakulásának főbb jellegzetességeit, a modernizációs folyamatok jellemző vonásait kívánom előadásomban bemutatni, figyelmet fordítva a táplálkozáskultúra tárgyi világával történő összevetésre is.

Homoródalmásról

A Kis-Homoród völgyében fekvő, egykor Udvarhelyszék második legnépesebb községe jellemzően unitárius vallású, még 1992-ben is gyakorlatilag tisztán magyar népességű volt. Területe 11250 hektár, amely művelési ágak szerinti mintegy 3600 hektár erdőt, 3250 hektár legelőt, 2800 hektár kaszálót és csupán 800 hektár szántóterületet foglal magába. Gazdálkodásában hagyományosan kiemelkedő szerepet játszott a méhészet. Az almásiak távoli vidékekre, a Nyárád mentére, a Küküllők vidékére, a Mezősége szekereken vitték értékesíteni, és az itt nehezen termő gabonára cserélték. A jelentős erdővagyonnal rendelkező falut Jánosfalvi Sándor István így jellemezte: „Ezen falu régentén erdők torkában találta magát, inkább lehetett volna Makkosnak vagy Vadalmásnak, mint jóféle, szelíd Almásnak nevezni”⁵. Homoródalmás jelenkori elzártságát nagyban előidézte, egyben hagyományörzését segítette, hogy 2008-ig igen rossz minőségű kövesút vitt a Székelyudvarhely felé vezető főút és a szomszédos Homoród menti község, Lövéte felé, és a másik közlekedési útvonala, Homoródszentmárton felé sem volt túl könnyen járható. Orbán István 1832-es, Orbán Balázs fél évszázaddal későbbi leírása, majd a későbbi néprajzi közlemények egyaránt kiemelik az itteni bútorasztalosok és -festők szerepét.

³ *A hagyományos táplálkozás tárgyai. Tárgyak és életmódok*. Sepsiszentgyörgy, 2008. november 7.

⁴ Erről lásd Vass 2007: 557.

⁵ <http://www.homorodalmas.ro/homorodalmas.html>

Sándor Mózes háza, a Zoltán család lakásbelsője

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum által 2007-ben megvásárolt 214. sz. lakóház építtetője 1846-ban Sándor Mózes volt, mint erről az első ház gerendájának felirata tudósít: „1846 DIE 19 AUGUSTI SANDOR MOSES”. A háromhelyiségű, nagyház, kisház, eresz (amelyben később kamrát rekesztettek el) építészeti bemutatását, majd a bontás tapasztalatait Vass Erika és Buzás Miklós elvégezték (Vass 2007, Buzás–Vass 2010), ezért itt erre részleteiben nem térek ki. A lakásbelső szempontjából lényeges tárgyaknak, elsősorban a beépített tékáknak, borítékoknak a nyomai mind a falkutatás, mind a bontás során rögzíthetőek voltak. Az első ház vagy nagyház utcai falán a két ablak között az építés korában beépített téka nyomai, fölöttük hosszú tálal fogas, helyi nevén kendőszeg rögzítésnyomait figyeltük meg. A bejárati ajtó mögött nagyobb falitéka helye, illetve falfülke (vakablak) volt. Az ablak mellett szintén volt egy falitéka, amelynek fedőlapja nem, de doboza és polcai a bontáskor is megvoltak.

A felmérési, majd a bontási tapasztalatok egyértelműsítették, hogy építéskor a ház kémény nélküli volt, téglakéménye későbbi, amelybe a nagy- és a kisház utolsó tüzelőjének füstjét bevezették. A nagyházban, az ajtó melletti saroknál kemence nyomait, a kisházban négyszögletes cserepes egykori meglétére utaló fődémáttörést sikerült megfigyelni. Egy kemence nyomai az ereszben is felfedezhetőek voltak, amelynek füstje a padlástérbe távozhatott, füstrekesztője lehetett az 1864-es évszámmal datált gerenda (Vass 2007: 560–561).

Vass Erika a Zoltán család tagjai körében végzett családtörténeti kutatásai eredményeként a ház lakóinak életéről az 1930-as évekre vonatkozóan részletes adatokkal rendelkezünk. Az építtető leszármazottja, a később utódok nélkül meghalt Sándor Mária (1859–1935) és a vele 1886-ban házasságot kötött egykori cselédjük, Bencző József (1864–1937) volt. 1927-ben adták el a házat ifjabb Zoltán Józsefnek és feleségének, Beke Juliannának, de halálukig a lakóépület kisházában éltek. A lakóház berendezéséről Vass Erika részletes leírása tudósít, ennek felidézésétől ezúttal eltekinthetünk (Vass 2007: 562, 564–565). Ami azonban figyelemre érdemes: a nagyház berendezése tartalmazta Sándor Mária festett bútorait, ugyanakkor elhelyezték benne Beke Julianna hozományába tartalmazó újabb bútorait: üveges kredencet, szekrényt, kétszemélyes hálóágyat, egy kisebb ágyat, vizespadot (kártypad), asztalt négy székkal, fölötte függőlámpával. A fűtő és az ajtó közötti helyen kisebb asztalt konyhaasztalként és hétköznapi étkezésre használtak. A kisház berendezésének meghatározó darabjai a szobai fal melletti takaréktűzhely, a hátsó falon található festett tálal, a falhoz tolt asztal, mellette három szék, az ajtótól jobbra álló egyik, illetve a *bütn*ben (a szoba keskenyebbik falánál) álló másik ágy (Vass 2007: 565).

Berendezési tárgyak – töredékek és analógiák, a házbontás tapasztalatai

A 2007-ben megvásárolt 14. sz. lakóház falkutatására még abban az évben sor került. Sabján Tibor rajza örökítette meg az egykori eresz falán a ház építési periódusainak feltételezett szakaszait. Ugyanakkor az egyébként „üres” házban kisebb használati tárgyakat,

töredékeket, mint például cserépfedőt, tányérperemeket találtunk. Egy évvel később, 2008 nyarán a ház bontása során a padlásán, különösen a falak széleinél még további tárgyakra, köztük kisméretű üvegekre, nyomtatványrészletekre, cseréptöredékekre buk-kantunk. A legfontosabb „lelet” egy szinte ép, kifelé hajló peremű cserépfazék volt, amelyet a hátsó udvari homlokzat kőfalába – valószínűleg még az építés korában építettek be, úgy, hogy szája a padlástérbe nyílt.

A bontás során óvatosan kibontott edényben mi már csak fa-, ágtörmeléket találtunk, a helyi emlékezet szerint azonban korábban értékek elrejtésére szolgáltak az ily módon beépített edények. A padlásán talált üvegcsék némelyikén papírcímkét is találtunk, köztük román és kétnyelvű, roman–magyar feliratúakat is. A készítés időpontját nem könnyű datálni, feltételezésünk szerint többségük a két világháború közötti időszakban került a padlásra. A cseréptöredékek a későbbi berendezés miatt jártak különösen sok tanulsággal, hiszen hitelesítésként szolgálnak: a helyben már nem, de kereskedőknél még elérhető kerámiák helyi használata bizonyítható általuk.

Épület és lakásbelső viszonya napjainkban – porta, alaprajz

Homoródalmás épületállományában a helyszíni kutatás időszakában a település összképének meghatározói már nem a 19. század derekán emelt, gyakran kőoszlopos kapuval az utcára néző, többnyire kétablakos, lakószintjükön többnyire háromhelyiséges kőházak voltak. Ez a típus – amelynek egyik jellegzetes képviselőjét, a 214. számú, 1846-ban épült, 1989 óta lakatlan, pusztuló lakóházat vásárolta meg a Szabadtéri Néprajzi Múzeum –, bár számos darabbal képviselteti magát a faluban, többnyire idős emberek használatában van, akik egyedülállóként nem tudják, nem győzik fenntartását, megőrzését. A lakóépületet, amely legalább az utcai, ún. első ház alatt pincével rendelkezik, gyakran kétszintes, csak igen kis részben használják⁶. A kiindulópont következtében a 20. századi építésű lakóépületek átfogó vizsgálatára a jelen kutatás keretében nem kerülhetett sor.

A porták épületei fogyóban, pusztulóban vannak. Az 1990-es évek eleje, közepe óta főként a melléképületek, színek, disznópajták elbontása történt meg. A jelenleg is állattartással, főként tehéntartással foglalkozó családok állatállományának ellátásához természetesen továbbra is nagy szükség van a szénára. Erre a falu kiterjedt kaszálói lehetőséget biztosítanak, így a *szénacsinalást* követően magától értetődő, hogy a nagyméretű, napjainkban főként borona- vagy téglacsűrők szénatároló részei, *odorjai* a középgeneráció és a még gazdálkodó idősebb korosztályok telkein megtelnek a behordott szénával.

A falu belső magjában található régi építésű lakóházai rendszerint viszonylag kis méretű, gyakran szabálytalan vonalú portán találhatóak. Az utcafrontra két ablakkal,

⁶ Beke Erzsébet 237-es háza vagy Szabó Emma 1827-es építésű háza a 41-es szám alatt.

többszörre előkert nélkül építették a kőházakat, amelyeknek rövid homlokzatai magas kőfallal készültek. A helyi cserépcsűr szolgált a fedésre használt cserép kiegészítésére. A porta hátsó felén magasodtak, egy vonalban a kőcsűrök. A porták között – mint ahogyan a 214. sz. ház mezsgyéjén – közös kutak álltak. Az építészeti felmérések során készített helyszínrajzok jelzik a portán belül az egyes melléképületek helyét, köztük a legfontosabbát, a kemencéét – vagy *kuptorét*, a „majorság” által használt tereket, a veteményeskertet. A veteményeskertet minden esetben kerítés választotta el az udvartól, hogy az időnként kieresztett majorság nem tegyen kárt benne.

Kémény nélküli lakóházzal a kutatás időpontjában alig találoztunk, napjainkban a korábban is szegénysorban lévő legidősebbeknél fordul elő. Ilyen az 1925-ben született Pál Rebeka 314-es lakóháza is. A ház padlásán terjedő füst teljesen befeketítette a gerendákat, a cserepet tartó léceket, sőt, az ott tárolt régi cserépedényen is rajta hagyta a nyomát.

A bútorok világa – bútorfestők és tárgyaik

Kardalus János 1980-as évektől a témával foglalkozó számos írása után készült összefoglaló könyve, a *Székely festett bútorok* megjelenése kapcsán egy vele készült interjúban mesélte el 1995-ben, hogy 1974-ben felmérést készített Homoródalmáson, és akkor 114 házban talált régi, festett bútorra. Húsz évvel később ez a szám ennek a negyed része volt. „Egy része az enyészet útjára lépett, más része, – s ez a szerencsésebb eset –, múzeumokba került” – mondta a beszélgetés során (Kristó 1995: 4). Bencze Ilona a Kuckó Egyesület által 2001-től Homoródalmáson fiatalok számára szervezett bútorfestő kör tevékenységét bemutatva írta le, hogy 2004-ben egyéves programot indítottak *A homoródalmási bútorfestők nyomában* címmel. Helyi kutatásaik során számba vették a településen még megtalálható festett tárgyakat, majd az összegyűjtött anyagból kifestőkönyvet jelentettek meg gyerekeknek, ezzel is segítve a helyi hagyomány megismerését és fennmaradását.

A gyűjtőmunka eredményeként húsz hozományos láda, hat irattartó láda, egy katonaláda, egy támlás szék, egy kamarásasztal, egy tálaló, egy szekrény, tizenkét almárium, három ágyvég, tizenhárom padláda, két pad, tizenegy kendőszeg és nyolc kanáltartó vált ismertté (Bencze 2005: 46). E darabok közül több, különösen értékes tárgy a helyi művelődési házban kialakított helyismereti gyűjteményben volt – bár sajnos nem a legjobb körülmények között – 2007-ben megtalálható, Sziklai Ibolya igazgatónő tájékoztatása szerint az itt lévő darabok többségét még Kardalus János gyűjtötte össze. A tárgyak végleges elhelyezésére a település tájház létesítését határozta el, megvásárolva erre a célra azt az épületet, amely a kutatók véleménye alapján 19. századi építésű, de 1645-ös datálású mestergerendája révén Székelyföld-szerte figyelmet kapott.

2007–2008–2010-es helyszíni terepmunkánk során a 2004-es állapothoz képest jelentős számú családnál találtunk festett bútorokat, talán némileg nagyobb

megbecsüléssel övezve, mint a megelőző évtizedekben⁷. 2007-ben az 1921-es születésű Beke Erzsi néni mesélte el, hogy milyen mértékben eltérő az ő és a leányai értékítélete a dédszülőktől örökölt festett bútorokkal kapcsolatban. A 19. század közepi, a szász hatást tükröző, kőből épült lakóházának első házában, a ma is meglévő, már több kiadványban közölt 1894-es évszámú tékán, helyi nevén *borítékon* kívül a két ablaka között is volt korábban egy almárium, *de a lányaim kivetették... Mikor hazajönnek két hétre, takarítanak, utána fölrajkák azt a szőnyeget, amit ők szeretnek, utána vissza kell rakniuk, ami az enyimé.*⁸

Visszatekintés a homoródalmási festett bútor múltjára

Malonyay Dezső már 1909-ben felhívta a figyelmet rá, hogy a Homoród menti bútorfestés legjelentősebb központjából, Abásfalváról indult el és telepedett meg neves Balázs Mózes orgonakészítő testvére, Balázs Pál feleségével, Sándor Máriával 1848-ban Homoródalmáson, akinek 1837-ben született fia, Pál is festő asztalos lett, apjánál tanulva a mesterséget (Malonyay 1909: 188–189, Kardalus 1995: 19). Kettőjük nevéhez köthetjük a homoródalmási virágozott bútorok legnagyobb számú darabját. Kardalus János véleménye szerint az almási a leggazdagabb tárgyi emlékanyaggal rendelkező 19. századi székelly bútorfestő központ (Kardalus 1995: 60).

A Balázsok munkamódszerének jellemzője volt, hogy az ebben az időben a településen nagy számban újonnan megépült kőházak bútorainak elkészítésére kapott megrendelés alapján nem külön műhelyben, hanem magában a lakóházban dolgoztak, majd bebútorozva, a belső ablaktokot is virágozottan bocsátották a tulajdonos rendelkezésére⁹. A termékeny Balázs családot Homoródalmáson követő Felföldi Andrásnak (1890.VI.25. – 1915.V.11.) rövid élete miatt is sokkal kevesebb virágozott bútor maradt fenn. Bútorainak domináns alapszíne a világoskék, szerkesztésmódját jellemezte, hogy a bútorok felületét több arányos kazettára, mezőre osztotta, esetenként a szerkezeti díszeket külön színnel emelte ki (Kardalus 1995: 66). Ma még fellelhető munkáinak teljes körű azonosítása tudomásom szerint nem történt meg. Nemcsak a mester korai halála, hanem az I. világháború, majd a festett bútor divatjának itteni háttérbe szorulása is hozzájárult, hogy mesterségének nem lettek közvetlen követői Homoródalmáson.

Jakab Dániel diplomamunkájában összegyűjtötte az általa restaurálásra kiválasztott, 2009.179.1–2. számú, 1861-es festett tálás múzeumokban és magángyűjteményekben fellelhető párhuzamait. Véleménye szerint készítője vagy Balázs Mózes, id. Balázs Pál öcséje, vagy ifjabb Balázs Pál lehetett. Nem kizárható az sem, hogy asztalos készítmény, s a

⁷ Erről lásd Bencze (szerk.) 2005: 37–42.

⁸ Saját gyűjtés

⁹ Ilyen volt Szabó Gyula háza, Homoródalmás 213. szám alatt (Kardalus 1995: 60).

mesterek, esetleg Sándor Mária munkája a virágozás volt¹⁰. Az analógiák közé felsorakoztatható a homoródalmási helyismereti gyűjteményben őrzött álló tál as is.

Változási folyamatok a 20. századi bútorkultúrában

Vásári bútor, helyi és környékbeli asztalosok munkái. Hiányzó kutatások, ugyanakkor a néprajzi kutatóterepen található nagyszámú tárgy – döntően helyi és udvarhelyi asztalosok munkái– történeti stílusok késleltetett hatása, gyári minták helyi, egyszerűsített változata. **A gyári bútorok megjelenése** – csak a közép- és legfiatalabb generációnál figyelhető meg.

Modernizációs folyamatok – vízvezeték

A Homoródalmás hagyományos kultúrájában kulcsszerepet játszó, plusz jövedelmet biztosító kereső foglalkozás volt a mészégetés. 1940-től további lehetőséget jelentett a szentkereszti bánya megnyitása, az itt dolgozók már nyugdíjjogosultságot is szereztek, ami életkörülményeiket lényegesen javította¹¹.

Homoródalmás lakásbelsőit meghatározza, hogy a falusi körülményekhez képest viszonylag hamar, az 1970-es évek második felében megtörtént a vezetékes ivóvízhálózat kiépítése. Ennek egyik kezdeményezője és motorja a helyi születésű, és ma is a településen élő Tódor Albert volt. Napjainkban alig találunk régi építésű lakóépületet, amelynek legalább az alsóházában ne lett volna vezetékes víz. Rendszerint faburkolatot készítettek a mosogató medence és az alatta lévő rész takarására, ezt gyakran élénkzöld színre festették. Más változatokban függönnyel takarják az alsó részét. A mosogató minden esetben a hétköznapi használt helyiségben kapott helyet. Számos kétszintes lakóépület kisházában – mint a 237-esben – ugyancsak elhelyezték, de gyakorlatilag nem használják a kézmosó, gyakrabban mosogató medencéket.

Tárgytipusok és tárgyhasználat

A kutatás során felkeresett lakóházak bútorállományában meghatározó tapasztalatunk volt, hogy az idősek és a középkorúak esetében a lakóházak viszonylag nagy alapterülete következtében is több generáció tárgyi világa fért meg egymás mellett. Beke Erzsébet 1890-ben épült lakóházában az első szoba falitékája 1894-es datálású, az alatta lévő

¹⁰ A Néprajzi Múzeum, a sepsiszentgyörgyi Múzeum, a székelykeresztúri múzeum és magágyűjteményi darabok mint analógiák alapján (Jakab 2011).

¹¹ Saját gyűjtés, Beke Erzsébet 1921.

festett láda kora is hasonló. A visszaemlékezés szerint a férj, Beke József dédnagyapja, Beke András és Sándor Mária az építetők, az ő nevük szerepel a *boritékon*.

Ugyanebben az első szobában, annak rangosabb, az utcai ablakok felé eső részében látjuk az 1940-es férjhez menetelekor hozományba kapott, székelyudvarhelyi asztalosok által készített bútorgarnitúrát, páros ágyat, két szekrényt, asztalt, kasztent, toalett tükröt, kanapét, asztalt székekkel. A szoba másik, az ajtóhoz közelebbi, „hétköznapi” felében, szinte bútorraktárszerűen őrzi Székelyudvarhelyen, blokklakásban lakó lányának a férjhezmenetelekor vásárolt bútorát. A kis ház ugyanakkor befogadja édesapja 1910-1920 körül készített vagy vásárolt egyszínű barna ágyat, asztalát, székeit, kasztenjét, áttört kanapéját is. A lakótérként, a lakóház alsó szintjén használt lakókonyha, amit *alsóháznak* neveznek, berendezését főként a lánya által hazahozott konyhakredenc, asztal, hokedlik és egy nappali pihenésre és éjszakai alvásra egyaránt használt ágy adja. A *garádiacsalját* a gyűjtés időpontján Beke Erzsébet leányainak elhatározására alakították ki fürdőszobaként. Valódi használatba még nem került, a 2007-es gyűjtés idején éppen tyúk ült az odarakott faládjában.

Kémény, tüzelőberendezés, külső kemence, kuptor

Pál Rebeka lakóházában a külön bejáratú konyhában sajátos füstelvezetési megoldással találkozunk. A főző-, sütő-, fűtőeszköz egy lemez takaréktűzhely, amelynek füstjét egy függőleges fém kályhacső vezeti át a földem áttörésével a padlástérbe. Ez okozza a tetőléceken látható vastag füst- és koromnyomokat. Ez a ma tapasztalt megoldás nem nélkülözhetette a külső kemence megépítését, s korábbi használatát. A kenyérsütés napi gyakorlatból történő kikerülése egyébként jóval hosszadalmasabb folyamat, ma is tart. Funkciója napjainkban elsősorban a távolban – erdélyi városban vagy határon túl – dolgozó családtagok hazaérkezéséhez kötődik. Az idősebbek, otthon maradottak – gyakran már csak férj, feleség vagy özvegy – kizárólag saját maguk számára nem sütnek kenyeret.

A lakóházból a sütőkemence önálló építménybe, az udvarba helyezése a 20. század első harmadától jellegzetes folyamat, s a kutatás időpontjában mind az első ház, mind a kisház fűtését, a főzést érckályhával, fűtővel oldják meg. Az 1940-ben férjhez ment, és a férje házába költözött, 1926-os születésű, leánykori nevén Antónia Erzsébet visszaemlékezése szerint ez az átalakulás a házasságkötés időpontjára már megtörtént. Vass Erika a Zoltán család esetében az 1930-as évekre vonatkozóan ugyanezt az állapotot rögzítette (Vass Erika 2007).

A Homoródmáson folytatott építészeti felmérések a kis cseréptetővel ellátott, gömbölyű testű udvari sütőkemencék közül többet dokumentáltak. Közöttük több már évtizedek óta használaton kívülre került, már ha a néprajzi gyűjtés során működés közben is megfigyelhetjük. Így a 80 évnél idősebb Pálffy Panna egykori főzőasszony udvarán is áll ilyen.

A külső kemence másik típusát Gotthard Ilonáéknál figyelhetjük meg. A külön bejáratú nyári konyha melletti színt a háztartáshoz kapcsolódó legtöbb munka helyszíne. A

nagyméretű asztal a hétköznapi családi étkezések színtere, este és reggel itt szűrik a frissen fejt tehéntejet, itt főzik a lekvárt, itt zajlik a befőzés. A kemence szája a szín hátsó, rövid falán található, de használaton kívül áll, a nyílást függöny takarja.

Gotthard Ilona konyhája kenyérsütéskor a legtöbb munkafolyamat helyszíne – a kovácsolástól a lisztszitáláson át a dagasztásig, majd a kelesztésig, míg a sütésre télen is a kinti kemencében kerül sor. A megkelt kenyértésztát a dagasztóteknőből teszik a vetőlapátra, s így vetik a kemencébe. Míg sül a kenyér, ugyancsak a színben mosogatja el a dagasztóteknőt, majd a megsült kenyereket – égett héjuk leverése után – ugyancsak ide rakja kihűlni. A kemence maradék hőjét is hasznosítják: ottjártamkor az előző évben főzött, nagy, ötliteres üvegekben eltett szilvaízt adagolták kisebb befőttes üvegekbe. Lezárásuk után fém tepsiben berakják a kemencébe, másnapig ott hagyják. Előfordul, hogy a már kenyeret nem sütő szomszédasszony lekvárját is itt tartósítják tovább.

Takaréktűzhely, gáztűzhely, rezsó

A szobai tüzelőberendezések változási folyamataiban az ún. cserepes – nyitott tüzelő – 20. század eleji eltűnését figyelhettük meg, helyüket csak kisebb részben töltötték be a belülfűtős rendszerű, négyszögletes cserépkályhák. Az egykori cserepek alkatrészeit töredékeiben, padlásokon találtuk meg. A modernizáció fő irányát ezen a területen az **ércfűtők** széleskörű elterjedése jelentette a 20. század első harmadában. E folyamat elemzését Erdélyre vonatkozóan Sabján Tibor végezte el. A divat abból is adódott, hogy a közelben, Szentkeresztbányán is folyt kályhakészítés, tehát viszonylag könnyen lehetett e kályhákhoz hozzájutni.

A környékbeli erdők biztosította fa lehetővé tette e fűtési mód hosszú távú fennmaradását. A folyamat fontos tényezője, hogy a vezetékes gáz a 20. század végéig nem vált fűtési tényezővé. A konyhai sütő-főző és egyben fűtőberendezések között napjainkig meghatározó az öntött vaslappal ellátott, lemez takaréktűzhely. Az erdélyi, más kutatópontokon végzett kutatásaink is megerősítik azt a tényt, hogy az 1980-as évek második fele óta a legtöbb háztartásban egyidőben, egymás mellett találjuk a 4 rózsás gáztűzhellyel, amelyen palackos gázzal, itteni kifejezéssel aragázzal főznek. Számos helyen – energiatakarékossági okokból – a háziasszonyok ezt az együttest kiegészítik a két főzőrózsás gázrezsóval. Rendszerint nyáron, olyankor alkalmazzák, amikor reggel teát, kávét, puliszkát főznek, vagy egyszerűbb, hétköznapi ételt készítenek, legfeljebb néhány személynek szánt mennyiségben.

Az alsó ház és pince – funkció és berendezés

Ezzel párhuzamosan kap a hétköznapi életben központi szerepet az alsó szint, alapvetően az alsó ház, elsősorban az idősebb generáció élettere, a fiatalabb vagy idősebbekkel folyamatosan együtt élő generáció számára kisebb jelentőségű.

Funkciói: élelmiszer-eldolgozás, ételkészítés, hétköznapi ételfogyasztás, mosogatás, sütés, sajt készítés, almaecet-készítés.

Egyik alaprajzi változatban ebből nyílik a pince, tároló állványokkal – edény, gyümölcs, pityóka, zöldségfélék, sósvíz, füstölt szalonna és húsfélék, hordó – a tárolás szempontjából lényeges változás.

Az egyedül élő, előregedett idős asszonyok pincéje kiürül, hasonlóan a különálló nyári konyhákhoz – egyszerű tárolóhellyé válik, funkció nélkül.

Berendezései tárgyak az alsó házban

Az almási festett, 19. század közepi vagy a századvégi pad, padláda együtt a takaréktűzhellyel, gázrezsóval, hűtőszekrényel – mosógéppel, villanybojlerrel. Igazi lakó- és munkatér ott, ahol a családi gazdálkodás napjainkban is élő.

Jeles tárgyak kiemelt szerepben

Homoródalmási gyűjtésünk időpontjában több, idős emberek által lakott lakóház első szobájában, rendszerint a szekrény tetején elhelyezett, vesszőből font fedeles kosár hívta fel a figyelmet. A *radináskosolyának* nevezett tárgy használata a gyermekágyas anya készlettel való ellátásához volt szükséges. A kiemelt helyen, reprezentatív környezetben tartott tárgy ünnepi alkalmazásához házilag hímzett, csipkés szélű, közel négyzetes formájú kendő kellett. Ezzel terítették le a kétfelé nyíló, egyfülű kosarat, miután beletették a gyermekágyasnak szánt ételt.

Tárgyi világ az esztenán

Márkos András 1947-es gyűjtése alapján rendelkezünk ismeretekkel a homoródalmási szállások épületállományáról, amelynek helyi neve *eszténa* volt, abban az esetben is, ha nem a juhtartás igényeit szolgálta ki, hanem a tavaszi, koranyári időszakban a „szénacsinalás”-ra baromfiaikkal, malacokkal, kecskével több napra, esetleg hétre kitelepülő családok alkalmi szállásául szolgált (Márkos 1958). 2007-ben a felmérő tábor résztvevői egy ilyen mezei „tanya” felmérését készítették el.

Magam 2010-ben a tavasztól őszi legelőn tartott juhnyáj legelőjét kereshettem fel Tódor Vilma kalauzolásával. Itt volt lehetőségem a juhász, a *bács* alkalmi lakóhelyének, illetve a sajt készítés helyének a dokumentálására. A fából készült, nyeregtetős, egyhelyiséges épület berendezése szerény, mindössze egy ágy, fatüzeléses vaskályha, asztal, szék, kisebb faláda a fő berendezési tárgyai. A falon keskeny polc, rajta kisméretű edények, üvegek. A ruhák elhelyezésére a falba vert kampók szolgáltak, nemcsak belül, hanem

kívül is. A bejárat mellett kívül, a falhoz rögzített alkalmi állvány viszont új funkciót elégít ki, edényszárítóként szolgál. Az őrzés feladatát alapvetően a nyáj körül a nagytestű kutyák látják el, nem ritka, hogy medve is megjelenik éjszakánként. A nyáj mellett maradnak azonban a juhászok, akik számára kisméretű, könnyen áthelyezhető, zárt fekvő kunyhót készítenek, amely méreteiből és formájából adódóan kizárólag fekvésre, alvásra szolgál, viszont bezárva megvédi a bent lévőket a medvétől. A juhtartásra szolgáló eszteta hasonló formájával Erdély más vidékein – a Mezőségen, Háromszéken, a Sóvidéken – szintén több helyütt talákoztunk.

Összegzés

Hova és miért tűnt el a festett bútor a 20. század elején? Tényezői: A bútorfestő dinasztiák gyors kiválása a faluközösségből, a 20. század eleji gazdasági változások, munkalehetőségek nagyvárosokban, különösen Brassóban. Az ott szolgáló homoródalmási lányok hozománya már nem festett bútor, hanem a gazdasszonyuk által szolgálatuk fejében ajándékozott polgári bútordarab. Jelenleg nem rendelkezünk elegendő kutatási tapasztalattal a Homoródalmáson és környékén a 20. század közepéig dolgozó asztalosok munkáiról, a vásárokon megvásárolt, de ma még lakóházakban fellelhető bútoregyüttesekről. Ugyancsak kevésbé ismert a székelyudvarhelyi asztalosok tevékenysége, ellátási körzete és bútortválasztéka a két világháború közötti, majd az azóta eltelt időszakban.

Homoródalmás ugyanakkor példája annak a jelenségnek is, hogy az idősebb generációk ragaszkodása a száz esztendővel korábban készült bútordarabokhoz segítette megtartani az egykori almási bútorfestők emlékét. A ma középkorúak ragaszkodása nagyszüleik tárgyi világához és a modernizációs folyamatok sajátos egymás mellettsége jellemzi ma is a közösség lakáskultúráját, és teszi lehetővé a motívumkincs megismerését a fiatalok számára is.

Irodalom

BENCZE Ilona

2005 Bútorfestés a Kuckó Egyesületben. In: Uő (szerk.): *Almási bútorfestők nyomában*. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 45–46.

BENCZE Ilona (szerk.)

2005 *Almási bútorfestők nyomában*. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely

BALASSA M. Iván – FURU Árpád

2007 Homoródalmás 18. sz. ház. Kutatási beszámoló. In: Cseri Miklós – Füzes Endre (szerk.): *Ház és Ember 20*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 311–318.

BUZÁS Miklós – VASS Erika

2007a A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyüttesének előzetes telepítési koncepciója. *Ethnographia* 118. (1–4) 227–269.

2007b Az Erdélyi épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In: Cseri Miklós – Füzes Endre (szerk.): *Ház és Ember 20*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 227–268.

2010 A homoródalmási építészeti kutatások eredményei. In: *Ház és Ember 23. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 21–52.

CSEKE Péter – HÁLA József (szerk.)

2000 „A Homoród füzes partján...” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 225–230.

HÁLA József

1995A sós víz és hasznosítása a Kis- és Nagy-Homoród menti falvakban. In: Uő: Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 347–365.

JAKAB Dániel

2011 *Homoródalmási két részes tálas restaurálása*. Szakdolgozat a Magyar Képzőművészeti Egyetemen, Budapest (Iparművészeti restaurátor szakirány fa-bútor specializáció. Kézirat)

KARDALUS János

1995 *Székely festett bútorok*. (Magyar Népművészet, XXIII.) Néprajzi Múzeum, Budapest

1998 A homoródalmási mészegetés. In: Uő. (szerk.): *Népélet a Kis-Homoród mentén*. Szentegyháza Város Polgármesteri Hivatala, Szentegyháza, 117–130.

2000 Adalékok a Kis-Homoród menti székely kapuk ismeretéhez. In: Cseke Péter – Hála József (szerk.) „A Homoród füzes partján...” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 225–230.

2001 *Utcatér-díszítés a Homoródok mentén*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

KARDALUS János (szerk.)

1998 *Népélet a Kis-Homoród mentén*. Szentegyháza Város Polgármesteri Hivatala, Szentegyháza, 117–130.

KOCSI Márta – CSOMOR Lajos

1982 *Festett bútorok a Székelyföldön*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest

KRISTÓ Tibor

1995 A virágos bútor üzenete. Beszélgetés Kardalus János néprajzkutatóval. *Hargita Népe*. 1995. november 10. 4.

MALONYAI Dezső

1909 *A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete*. Franklin Társulat, Budapest

MÁRKOS András

1958 Homoródalmási szállások. *Ethnographia* 69. (3) 437–447.

OLÁH Sándor

1999a Homoródalmás. In: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 277–298.

1999b Egy székely falu népmozgalma a második világháború után. *Regio X.* (3–4) 207–225.

2004° *Falusi láttelepek 1991–2003*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2004b *Homoródalmás*. Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet–Homoródalmási Unitárius Egyházközség, Homoródalmás Önkormányzati Hivatala–Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely

VASS Erika

2007a Ház a Homoród mentéről. Az Erdély épületegyüttes második épület. *Téka 1.* 17–20.

2007b Ház a Homoród mentéről a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. Ház- és családtörténeti kutatás Homoródalmáson. In: *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 557–569.

